

JOURNAL OF MODERN SCIENCE

1 / 6 1 / 2 0 2 5

www.jomswsge.com

DOI: 10.13166/jms/203108

ANDRZEJ WAWRZUSISZYN

Warmia and Mazury University
in Olsztyn, Poland

ORCID iD: 0000-0001-7587-136X

ROSYJSKO-BIAŁORUSKIE DZIAŁANIA HYBRYDOWE NA GRANICACH UNII EUROPEJSKIEJ I NATO

RUSSIAN-BELARUSIAN HYBRID
ACTIVITIES ON THE BORDERS OF
THE EUROPEAN UNION AND NATO

ABSTRACT

The complexity of the threats at the eastern border of the European Union (EU) and NATO is primarily related to the war taking place in Ukraine. Both Poland and the other Baltic States are subjected to controlled migration pressure at the border with Belarus and Russia. The intensification of these actions observed since 2021 has become part of a process of instrumentalisation of migration and an attempt to trigger population movements towards Europe. The procedure is accompanied by a wide range of military and non-military actions, overt and covert measures, including disinformation, cyber-attacks, economic pressure, the use of irregular armed groups and regular troops. This is evidenced by Russia's demonstration of military power in the form of military manoeuvres near the eastern borders of the EU and NATO, numerous border incidents of airspace violations, as well as sabotage and diversionary operations (reduction of energy supply at border crossings, boycotting customs clearance and border controls, obstruction of transit traffic, increased cross-border crime). Blended into the above are aggressive disinformation campaigns and ubiquitous propaganda. The aggressors seek to destabilise the eastern wall and demonstrate that their aggressive and revisionist policies threaten the security of neighbouring countries, members of the EU and NATO.

STRESZCZENIE

Złożoność zagrożeń na wschodniej granicy Unii Europejskiej (UE) i NATO związana jest przede wszystkim z wojną toczącą się w Ukrainie. Zarówno Polska, jak i pozostałe kraje nadbałtyckie poddawane są sterowanej presji migracyjnej na granicy z Białorusią i Rosją. Nasilenie tych działań obserwowane od 2021 r. stało się elementem procesu instrumentalizacji migracji i próbą wywołania ruchów ludności w kierunku Europy. Procederowi towarzyszy szeroki wachlarz działań militarnych i niemilitarnych, jawne i niejawne środki obejmujące dezinformację, ataki cybernetyczne, presja ekonomiczna, użycie nieregularnych grup zbrojnych i wojsk regularnych. Świadczą o tym demonstracja siły militarnej przez Rosję w postaci manewrów wojskowych w pobliżu wschodnich granic UE i NATO, liczne incydenty graniczne naruszenia przestrzeni powietrznej, a także operacje sabotażowe i dywersyjne (ograniczanie zasilania energetycznego w przejściach granicznych, bojkotowanie odpraw celnych i kontroli granicznych, utrudnianie ruchu tranzytowego, nasilona przestępczość transgraniczna). W powyższe wkomponowane są agresywne kampanie dezinformacyjne i wszechobecna propaganda. Agresorzy dążą do destabilizacji na ścianie wschodniej i dowodzą, że ich agresywna i rewizjonistyczna polityka zagraża bezpieczeństwu sąsiednich krajów, członków UE i NATO.

KEYWORDS: *Russia, Belarus, hybrid action, border, European Union, NATO*

SŁOWA KLUCZOWE: *Rosja, Białoruś, działania hybrydowe, granica, Unia Europejska, NATO*

WSTĘP

Współczesne środowisko bezpieczeństwa europejskiego poddawane jest poważnemu testowaniu. Agresywna polityka Rosji i Białorusi spowodowała, że sytuacja na wschodniej granicy UE i NATO staje się jedną z głównych kwestii bezpieczeństwa europejskiego. Sztucznie wywołany kryzys migracyjny na granicy z Białorusią oraz inwazja Rosji na Ukrainę uświadamiają, jak istotną rolę w zapewnieniu suwerenności wspólnot odgrywają granice państwowe i sprawnie funkcjonujący system ich ochrony i obrony. Wydarzenia te ujawniają zagrożenia godzące w bezpieczeństwo granic państw wschodniej flanki, przede wszystkim Polski, Litwy, Łotwy, Estonii i Finlandii. Rosyjsko-białoruskie działania stanowią wrogą aktywność prowadzoną poniżej progu wojny, łączącą instrumenty militarne i pozamilitarne z towarzyszącymi celami politycznymi, militarnymi, informacyjnymi, społecznymi, ekonomicznymi. Przeciwdziałanie takim zagrożeniom jest wyjątkowo trudne i wymaga specyficznego i kompleksowego podejścia. Ich widocznym wymiarem są graniczne zapory (płoty) i zasieki z systemami monitoringu, posterunki obserwacyjno-ochronne oraz stałe patrole służb granicznych, wojska i policji.

Celem rozważań jest charakterystyka owych działań określanych mianem hybrydowych i ich wpływu na organizację i zarządzanie bezpieczeństwem wschodniej unijnej i natowskiej granicy, a także społeczeństwa państw graniczących. W aspekcie metodologicznym wykorzystano analizę materiałów źródłowych, literaturę przedmiotu, doniesienia medialne oraz obserwację i ocenę rozwoju sytuacji.

Wynikiem powyższego jest teza: *Zagrożenia będące konsekwencją sytuacji we wschodniej Europie istotnie wpływają na bezpieczeństwo unijnej i natowskiej granicy oraz warunkują bezpieczeństwo państw graniczących z Białorusią i Rosją.*

TEORIA I PRAKTYKA DZIAŁAŃ O CHARAKTERZE HYBRYDOWYM

Termin *hybrydowy* wywodzi się z łacińskiego *hybris* i oznacza mieszańca. To coś składającego się z często niepasujących do siebie elementów. Jest wynikiem skrzyżowania, pomieszania cech należących do różnych, odmiennych strukturalnie kategorii (Skoneczny, 2015, s. 39–50). Postępowanie o hybrydowym charakterze to takie, które jest mieszanką cech pochodzących z co najmniej dwóch procedur o różnej naturze. Hybrydyzacja, w odniesieniu do konfliktów zbrojnych toczących się we współczesnym świecie, interpretowana jest jako współlistnienie elementów *starych* i *nowych* wojen, klasycznych konfliktów zbrojnych i wojen *ponowoczesnych*, starcia narodowych armii i konfliktów asymetrycznych, supertechnologii wojskowych i prymitywnych broni, walki o terytoria i zasoby oraz sporów o tożsamość i wartości, konfrontacji zaściankowości i kosmopolityzmu (Gruszczak, 2011, s. 11).

Zjawisko określane mianem wojny hybrydowej jako pierwszy zdefiniował rosyjski strateg, pułkownik Jewgienij Messner, który stworzył pojęcie *wojen buntowniczych*. Jego zdaniem charakteryzują się one stanem rozmycia między pokojem a wojną, co oznacza, że agresor podejmuje działania drobnych starć mających przede wszystkim zadanie zdestabilizować sytuację wroga, powodować poczucie chaosu i pogarszać nastroje społeczne (Miessnier, 2004, s. 136, 214–220; Ochmann, Wojas, 2018, s. 103). Decydującą rolę odgrywa tutaj czynnik psychologiczny. Celem strony walczącej powinno być złamanie morale przeciwnika i przeciągnięcie na swoją stronę przynajmniej części jego społeczeństwa, wspieranie ruchów rozłamowych w państwie przeciwnika, osób niezadowolonych z tamtejszych władz czy mniejszości narodowych. Działaniom powyższym towarzyszyć powinna intensyfikacja dywersji, która w konsekwencji doprowadzi do zatarcia linii frontu oraz granicy między tym, co legalne, a tym, co bezprawne (Kraj, 2012, s. 33–39; Sykulski, 2015, s. 103–112). Wynika z tego, że nie jest możliwe zidentyfikowanie, co jest wojskiem, formacją paramilitarną, ochotniczą formacją militarną, prywatną armią, zrewoltowaną i doraźnie uzbrojoną grupą zorganizowaną na bazie związków zawodowych, grup przestępczych czy formacją wystawioną przez przedsiębiorców, partie i organizacje polityczno-społeczne.

W myśl powyższych założeń teoretycznych przyjmuje się, że podstawą dla prowadzenia walki w ramach *wojen buntowniczych* są działania nieregularne, czyli działania dywersyjne, terrorystyczne, partyzanckie lub powstańcze (Miessner, 2005, s. 90–91; Murray, Mansoor, 2012).

Na początku lat 90. XX w. William Nemeth, analizując działania wojenne w Czeczeni, stwierdził, że wojny o charakterze hybrydowym będą stanowić jeden z głównych problemów świata w XXI w. W swojej publikacji *Future war and Chechenya: A case for hybrid warfare* zdefiniował wojnę hybrydową jako działania zbrojne polegające m.in. na: organizacji armii, która odzwierciedla poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego danej wspólnoty, postrzeganiu w całkowicie odmienny sposób niż Zachód siły militarnej polegającej na wykorzystaniu taktyk partyzanckich, a także umiejętnym zastosowaniu najnowszych technologii komunikacyjnych w działaniach nie tylko taktycznych, ale również strategicznych (Skoneczny, 2002, s. 40–41). Podobne poglądy wyraża Frank G. Hoffman, według którego wojna hybrydowa jest konfliktem zbrojnym, w którym przynajmniej jedna ze stron *równolegle stosuje unikalne połączenie użycia broni konwencjonalnej, nieregularnej taktyki działania, terroryzmu i działań o charakterze kryminalnym w ramach realizacji celów politycznych* (Hoffman, 2007, s. 14; Peters, 2009, s. 5). Wojna hybrydowa zmienia zwykłe zasady, tworząc alternatywną rzeczywistość, nie nowe granice, ale alternatywny obraz. Formalnie wojny nie ma i nie ma agresji. Są konflikty wewnętrzne, walka polityczna, zarządzanie kryzysowe oraz przypadki zbrojnej konfrontacji. Agresji i agresora nie ma (Wasiuta, Wasiuta, 2017, s. 41).

Pojęcie *wojny hybrydowej* nie doczekało się jednej, powszechnie akceptowanej definicji. Autorzy zdają się zgodni, że wojna hybrydowa jest pojęciem bliskoznacznym z propagandą czy wojną informacyjną (Snegovaya, 2015). Pojawiają się również teorie o szerszym jej rozumieniu, uwzględniające np. korupcję w sektorze obronnym (Iancu i in., 2016).

Teoria wojny hybrydowej stała się głównym kierunkiem debaty o przyszłości konfliktów zbrojnych rozpoczętej w Stanach Zjednoczonych w latach 90. ubiegłego wieku. Natomiast okres rozwoju koncepcji w kręgach wojskowych i analitycznych przypadł na początek XXI w. Sama teoria wpisywała się w szerszy nurt rozważań o naturze i przyszłości konfliktów zbrojnych. Powstała bogata literatura poświęcona zarówno teoretycznym aspektom zjawiska, jak i jego

praktycznym przejawom. Pojawiły się także publikacje w formie *case study*: Piotrowski (2015), Skoneczny (2015), Paszewski (2016), Smith (2016), Balan (2016), Wasiuta, Wasiuta (2017), Johnson (2018), Galeotti (2019), Monaghan (2019). Literatura rosyjska jest również bogata w tym wymiarze. Można wymienić m.in. następujących autorów: Петухов (2004), Гродненський (2004), Шершнеv (2005), Панарин (2006), Филатов (2006), Бартош, (2018), Иншаков (2018) i in. Po aneksji Krymu przez Rosję także w Ukrainie pojawiły się publikacje: Магда (2015), Горбулін (2017).

Za wykładnię współczesnego postrzegania wojny przez Rosję często przyjmuje się tzw. doktrynę Gierasimowa, która swą nazwę wzięła od nazwiska szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej gen. Walerija Gierasimowa. Doktryna Gierasimowa łączy wykorzystanie zarówno środków określanych jako hybrydowe (działania informacyjne, psychologiczne, polityczne, ekonomiczne, energetyczne), które najczęściej są realizowane albo w zastępstwie działań zbrojnych, albo jako preludium do operacji *stricto* wojskowej, mające osłabić potencjał obronny przeciwnika, bądź pozbawić go możliwości działania (Depczyński, Elak, 2020, s. 396–399). W jego ocenie prowadzenie wojny taką metodą nie wymaga jej formalnego wypowiedzenia. Najważniejsze znaczenie przypisuje niemilitarnym środkom działań wojennych. Coraz istotniejsze staje się wykorzystanie różnorodnych instrumentów politycznych, ekonomicznych i humanitarnych w połączeniu z manipulowaniem nastrojami ludności zamieszkującej teren konfliktu. Działania te są wspierane przez środki militarne, szczególnie o charakterze wojny informacyjnej oraz operacji jednostek specjalnych. Otwarte wykorzystanie oddziałów zbrojnych, najczęściej pod postacią misji pokojowych oraz humanitarnych, jest dopuszczalne dopiero w późniejszej fazie konfliktu, po to, aby przypieczętować ostateczny sukces (Skoneczny, 2015, s. 43).

Walerij Gierasimow, głosząc o nowych formach współczesnych wojen i konfliktów militarnych, przekazał jednocześnie jasny sygnał, że Rosja jest gotowa do takiej formy wojowania i prowadzenia polityki. To, że posiłkował się metodologią i terminologią używaną przez zachodnich ekspertów, nie powinno dziwić, ponieważ jego przekaz musiał być zrozumiały dla Zachodu. Dlatego też należy zgodzić się z głównymi wnioskami Michała Wojnowskiego, który twierdził, iż wystąpienie Gierasimowa nie jest żadną doktryną czy strategią

Rosji w obszarze militarnym, lecz działaniem o charakterze informacyjno-psychologicznym (Krzak, 2019, s. 190–191)^[1]. Należy pamiętać, że Rosja, planując wcześniej działania destabilizujące w Gruzji czy w Ukrainie, z pewnością wykorzystwała przede wszystkim swoje doświadczenia, a nie założenia pochodzące z zachodnich koncepcji – od ponad 100 lat w rosyjskiej myśli wojskowej toczono bowiem rozważania nad różnymi formami działań destrukcyjnych o charakterze innym niż klasyczne, konwencjonalne operacje wojskowe.

Niezależnie od głoszonych teorii, poglądów czy ocen należy stwierdzić, iż istotą działań hybrydowych jest łączenie przez dany podmiot różnych, pozornie nieprzystających metod i środków prowadzenia walki. Działania takie utrzymywane są jednak poniżej progu wojny i bezpośredniej konfrontacji militarnej, co stanowi poważną przeszkodę dla uruchomienia mechanizmów zbrojnej odpowiedzi, w ramach prawa międzynarodowego.

Praktyka o charakterze hybrydowym nie jest zjawiskiem nowym. Wykorzystywana była już w odległej historii. Badacze polemologii wskazują wodzów – strategów stosujących działania, którym przypisuje się charakter hybrydowy. Jako pierwszego należy wymienić wodza chińskiego Sun Tsu, nazywanego psychologiem wojny, lisek wojny, twórcą tzw. strategii pozaśrodkowych rozstrzygnięć czy strategii zmagania informacyjnych. Według Sun Tsu szczytem sztuki wojennej jest osiągnięcie założonego celu strategicznego bez bitwy, bez walki, bez zniszczenia wrogiej armii, skupienie się na psychologicznym wymiarze wojny i podstępnie, złamanie woli walki przeciwnika. Strategia wojenna według niego polegała na stwarzaniu przebiegłości i złudzeń. Miała przechytrzyć przeciwnika już w fazie planowania wojny, a następnie podczas jej prowadzenia (Sun Tsu, 2004). Podstawą jego skuteczności była pełna ocena i znajomość sytuacji we wszystkich możliwych aspektach prowadzenia wojny (Mahnken, 2009; Sabak, 2012; Wawrzusiszyn, 2015). Kolejnym może być Ksenofont – grecki historyk, filozof, żołnierz i teoretyk wojskowości, który podkreślał, że należy dążyć do tego, aby nie tylko stosować podstęp w działaniach, ale starać się wymyślać coraz to nowsze, inne (nieszablonowe działania), bo tylko takie mają szansę powodzenia (Ksenofont, 1967; Wyszczelski, 2009). Wielkim strategiem był również Hannibal, który w drugiej wojnie punickiej, w bitwie pod Kannami (216 r. p.n.e.) poprzez zastosowanie manewru dwustronnego oskrzydlenia pokonał znacznie liczniejsze i silniejsze wojska rzymskie.

Obecnie tradycyjne pole bitwy zostało zastąpione przestrzenią konfrontacji militarnej. Role wypełniane przez uczestników konfliktu zbrojnego nie są zdefiniowane i przypisane na stałe, często się zmieniają i to w sposób radykalny, powodując, że wysiłki zmierzające do pacyfikacji/stabilizacji lub destabilizacji przestrzeni publicznej ulegają rozproszeniu (Balcerowicz, 2004, s. 34; Piotrowski, 2015, s. 7–38).

Potwierdzeniem opisanych działań są współczesne przykłady użycia Sił Zbrojnych Stanów Zjednoczonych, m.in.: długoletnia interwencja na Półwyspie Indochińskim, gdzie walczone równocześnie z jednostkami Ludowej Armii Wietnamu oraz partyzantką Wietkongu, misje w Afganistanie i Iraku, które wymagały synchronizacji różnych operacji, często w odmiennych proporcjach i sekwencji (Piotrowski, 2015; Rust, 2016; O'Reilly, Dugard, 2022; Cordesman, 2003). Działania Rosji w Gruzji (2008) obejmowały m.in. militaryzację okupowanych regionów, nieustanne przesuwanie administracyjnej granicy, działania z zakresu dezinformacji, szerokiej propagandy antyzachodniej i narracje konserwatywne sprzeczne gruzińskim chrześcijaństwem. Cyberprzestrzeń stała się miejscem szczególnej aktywności rosyjskich służb specjalnych, które zaangażowane były w organizację lub przeprowadziły działania hybrydowe w postaci cyberataków w wielu krajach europejskich, takich jak: Estonia (2007), Ukraina (od 2013), Francja (2015), Niemcy (2021–2022), Polska (2021). Ataki prowadzone przez Rosję nie ograniczały się tylko do obszaru Europy, ale miały także miejsce w: Korei Południowej (2018), USA (2014 i w następnych), Wenezueli (2019) i in. To tylko nieliczne przykłady agresywnych działań w cyberprzestrzeni prowadzonych przez Rosję lub sponsorowane przez nią podmioty. Choć wiele cyberataków jest ukrywanych przez podmioty nimi dotknięte, świadczą one o ogromnej skali szkodliwych aktywności cybernetycznych prowadzonych bezpośrednio lub na zlecenie Rosji w ramach działań / wojny hybrydowej.

Posługiwanie się niekonwencjonalnymi metodami działań pozwala osiągać cele, które w warunkach pełnoskalowego konfliktu zbrojnego byłyby niemożliwe do realizacji (Polyakova, Boulègue, Zarembo, Solodkyy, Stoicescu, Chatterje-Doody, Jonsson, 2021, s. 2–6).

ROSYJSKO-BIAŁORUSKIE OPERACJE HYBRYDOWE WYMIERZONE W GRANICE UE I NATO

Sterowanie masami ludzkimi i zachęcanie ich do nielegalnego przekraczania granic jest przejawem agresji, której cel prowadzi zazwyczaj do presji na granicach, a w konsekwencji wywołuje kryzys migracyjny. Zaistniała sytuacja w 2021 r. na zewnętrznej wschodniej granicy UE i NATO wpisuje się w neoimperialistyczną politykę Federacji Rosyjskiej. Rosja wymusiła działania w charakterze pośrednika na Białorusi, która przy pomocy swojego aparatu i służb organizowała napływ nielegalnych migrantów na teren UE i przeprowadzała działania dezinformacyjne (Jakubczak, 2022, s. 99; Wawrzusiszyn, 2022, s. 265–277).

W celu masowego sprowadzenia migrantów na granice Białorusi z krajami UE i NATO reżim Łukaszenki wykorzystał opracowaną w latach 2010–2011 przez szefów KGB i specjalną jednostkę wojsk pogranicznych *Operację Śluza*. Ówczesna akcja przepływu migrantów przez unijną granicę miała wymusić na organizacji pomoc finansową w uszczelnieniu białoruskiej granicy. Cel został osiągnięty, a rząd w Mińsku otrzymał dziesiątki milionów euro. Ponieważ plan okazał się skuteczny, więc zastosowano go ponownie. Werbowanie chętnych stało się szeroko zakrojoną akcją dezinformacyjną polegającą na przekonywaniu potencjalnych migrantów o łatwości przekroczenia granicy z Litwą, Polską i pokonania dalszej drogi do Niemiec i innych krajów UE. Współpracująca z białoruskimi służbami mafia przemysłowa przekonywała, że daje gwarancję, iż ten szlak jest bezpieczny, a przekaz miały uwiarygodniać filmiki z migrantami, którym rzekomo udało się bez problemów dotrzeć do celu. Operacji towarzyszyło wiele działań wspierających. Na forach społecznościowych (Facebook, Telegram) uaktywniły się grupy arabskojęzyczne wymieniające się instrukcjami i doświadczeniami w zakresie planowanych migracji przez Białoruś do UE. Zwiększenie połączeń lotniczych między Mińskiem a irackimi miastami spowodowało, że podróże stały się szybkie, komfortowe i tanie. Migrantami zajęła się podlegająca Łukaszence państwowa firma Centrurort współpracująca z irackimi biurami podróży. Sprzedawała ona migrantom pakiety turystyczne w cenie 3–5 tys. dolarów, obejmujące przelot, opłatę za wizę, nocleg w mińskim hotelu i transfer do granicy. Za dodatkową opłatą oferowano współrzędne GPS

oraz usługę przewodnika. Po wylądowaniu w Mińsku służby przewoziły ich do hoteli, a następnie, przeważnie w godzinach nocnych, transportowały w kierunku granicy. Na podkreślenie zasługuje fakt, że migrantów nikt nie ewidencjonował i nie identyfikował (Wawrzusiszyn, 2022, s. 45–65).

Jest to jaskrawy przykład cynicznego wykorzystania na szeroką skalę ludności cywilnej, w tym kobiet i dzieci, do budowania własnej narracji informacyjnej, aby osiągnąć określone cele. Powtarzające się prowokacje ze strony służb białoruskich i rosyjskich skierowanych na unijne i natowskie granice dowodzą stosowania przez nie nieszablonowych sposobów działania o charakterze niemilitarnym (Chochowski, 2021, s. 81–99).

Przewidywanymi sukcesami dla Rosji i Białorusi jest wyjście Białorusi z izolacji międzynarodowej, wzmocnienie jej pozycji negocjacyjnej, która mogłaby doprowadzić do zniesienia sankcji nałożonych na nią przez Unię po sfałszowanych wyborach prezydenckich oraz destabilizacja sytuacji bezpieczeństwa w krajach graniczących i NATO. Chodzi też o udowodnienie, że zewnętrzne granice UE są strzeżone nieskutecznie. Wobec powyższego należy się zastanowić, jakimi metodami Rosja i Białoruś realizują swoje założone cele.

WYMIAR POLITYCZNY

Działania hybrydowe ukierunkowane na granice zewnętrzne UE i NATO mają określone cele polityczne typowe dla Białorusi, Rosji oraz wspólne, istotne dla obu państw. Cele białoruskie obliczone zostały na wzmocnienie pozycji Aleksandra Łukaszenki w relacjach z Unią Europejską. Istotną kwestią stało się naleganie na podjęcie debaty wewnątrz Wspólnoty i przekonanie, że najważniejsze jest rozwiązanie kryzysu humanitarnego, i w tym celu konieczne są polityczne i finansowe koncesje wobec Mińska. Strona białoruska wykorzystywała w swoich działaniach poparcie Rosji na kilku płaszczyznach: w postaci wspólnego stanowiska politycznego, działań informacyjno-propagandowych oraz działań w dziedzinie bezpieczeństwa (https://forsal.pl/swiat/rosja/artykuly/8300978,osw-hybrydowe-dzialania-na-granicach-ue-z-bialorusia-ma-zielone-swiatlo-z-kremla.html#google_vignette). Służyć one miały odwróceniu uwagi światowej opinii publicznej od sytuacji wewnątrz Białorusi,

bardzo wysokiej liczby więźniów politycznych, kwestii zapowiadanych zmian w konstytucji oraz pogłębiającej się integracji, w tym wojskowej z Rosją (Mahajan, 2022). Z uwagi na to, że kraje nadbałtyckie wspierały protesty wobec reżimu oraz przyjęły znaczne grupy aktywnych białoruskich opozycjonistów, chodziło też o dyskredytację na arenie międzynarodowej Polski, Litwy i Łotwy (Legucka, Bryjka, 2021).

Dla Rosji kryzys na wschodnich granicach Unii Europejskiej to tylko jeden z kierunków destabilizacyjnego działania. Rozwój sytuacji stał się dla niej wręcz wymarzony, kiedy UE, a zwłaszcza Niemcy i Francja, zwracały się do Władimira Putina z apelami, by wpłynął na sytuację i powstrzymał Aleksandra Łukaszenkę przed eskalowaniem kryzysu granicznego (https://forsal.pl/swiat/rosja/artykuly/8300978,osw-hybrydowe-dzialania-na-granicach-ue-z-bialorusia-ma-zielone-swiatlo-z-kremla.html#google_vignette). Miało to przynieść jej z jednej strony wzmocnienie kontroli nad Białorusią, zaś z drugiej wzmocnienie pozycji w Europie. Dzisiaj już wiemy, że chodziło nie tylko o Białoruś, lecz także inne sporne punkty na linii Rosja – Zachód, z Ukrainą włącznie. Taka sytuacja dała szeroką możliwość wywierania nacisku na kraje unijne, manipulowanie nastrojami społecznymi, czy odwrócenie uwagi od rosyjskich działań w innych regionach, np. w Ukrainie i na Kaukazie Południowym (Mascareñas, Blanca Garcés, 2022). Rozpoczęcie pełnoskalowej wojny w Ukrainie miało też spotęgować obawy europejskiej opinii publicznej przed niekontrolowaną eskalacją konfliktu, dalszym pogorszeniem sytuacji gospodarczej oraz osłabieniem jedności sojuszniczej. Umożliwienie przez rosyjskie władze lądowania samolotów m.in. z Turcji, Syrii i Białorusi w obwodzie królewieckim jednoznacznie wskazywało na możliwość podjęcia próby destabilizacji granicy z Polską i Litwą. Gdy Finlandia i Szwecja złożyły wnioski o wstąpienie do NATO (2022), Rosja poważnie się zaniepokoiła. Natomiast gdy Finlandia zapowiedziała kolejny krok dotyczący zacieśnienia współpracy obronnej ze Stanami Zjednoczonymi, władze rosyjskie wywołały poważną presję migracyjną skierowaną na granicę fińską. Celem tej operacji była próba zablokowania lub chociaż opóźnienia podpisania umowy.

Przykłady pokazują, w jaki sposób Rosja osiąga swoje cele. W pierwszym przypadku, poprzez doprowadzenie do eskalacji ataków migrantów kierowanych przez służby białoruskie na granicę unijną, przejęła rolę mediatora

między reżimem Łukaszenki a UE. W przypadku Finlandii Rosja próbuje zemścić się za negocjowaną umowę ze Stanami Zjednoczonymi.

Z powyższych działań wynikają również cele wspólne Rosji i Białorusi, a mianowicie:

- zwiększenie polaryzacji społecznej w kwestii przyjmowania migrantów w krajach nadbałtyckich. Od unijnego kryzysu migracyjnego z lat 2014–2016 temat ten jest postrzegany jako kontrowersyjny i wywołujący znaczne emocje społeczne w Unii (Sari, Aurel, 2023);
- podważanie wizerunku i zaufania społecznego do służb granicznych oskarżanych o nieludzkie traktowanie migrantów usiłujących przedostać się do krajów Unii (<https://gpk.gov.by/en/news/>);
- dyskredytowanie pozycji Polski, Litwy i Łotwy, rzekomo zagrażających stabilności UE.

Wymienionym działaniom hybrydowym permanentnie towarzyszy dyskurs polityczny, w którym obwinia się i oskarża UE o spowodowanie kryzysu granicznego. Można sądzić, że cel w pewnym stopniu został osiągnięty. Zgodnie z danymi przedstawionymi przez Rosyjski Instytut Badań Społecznych 66% Rosjan wiedziało o kryzysie na białoruskiej granicy, natomiast 36% uważało, iż to UE jest odpowiedzialna za sytuację (https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/dzialania-hybrydowe-rosji-i-bialorusi-nowe-zagrozenie-xxi-wieku/).

WYMIAR MILITARNY

Zarówno kryzys migracyjny, jak i dalsze działania Rosji i Białorusi skierowane na granice unijne mają swój kontekst militarny, wojskowy. Celem tych działań jest testowanie zdolności sił zbrojnych na zewnętrznej granicy UE i NATO w kooperacji ze służbami granicznymi i policyjnymi. Przykładem jest demonstracja siły militarnej przez Rosję w postaci manewrów wojskowych *Zapad 2021*. Na poligonach przy granicy z obwodem królewieckim i Białorusią, na Morzu Bałtyckim i na terytorium Rosji trwały równocześnie ćwiczenia wojsk rosyjskich i białoruskich. Podczas ćwiczeń, szczególnie w pobliżu granicy z Polską, wykorzystywano m.in. bombowce strategiczne Tu-95MS,

amunicję krążącą, systemy walki radioelektronicznej, dużą liczbę dronów. Manewry zakładały powstrzymanie uderzenia przeciwnika (*de facto* Polski, Litwy i Łotwy), obronę manewrową i okrężną, w tym przejście do kontruderzenia. Szacuje się, że w manewrach *Zapad 2021* uczestniczyło łącznie 200 tys. żołnierzy, 290 czołgów, 15 okrętów, 80 samolotów i śmigłowców (Clark, Barros, 2021; Dynier, 2021, s. 2). Ogrom ćwiczeń wywoływał w państwach bałtyckich obawy o przypadkowy bądź celowy incydent wojskowy, który mógłby Rosji i Białorusi posłużyć jako pretekst np. do przemieszczenia regularnych sił zbrojnych w stronę granicy z państwami UE i NATO (Dynier, 2022, s. 6). Działaniom zbrojnym towarzyszyły liczne incydenty w granicznej przestrzeni powietrznej. Rosja i Białoruś testowały możliwe odpowiedzi i reakcje państw graniczących oraz kierownictwa UE i NATO.

Przykładem jest przekroczenie polskiej granicy powietrznej w okolicach Białowieży przez dwa białoruskie śmigłowce na niskich wysokościach (lipiec 2023). W proceder wpisują się incydenty z raketami manewrującymi i balonami z Białorusi i Rosji, które również znalazły się w polskiej przestrzeni powietrznej. Prowokacje tego typu służą testowaniu służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo granicy w przestrzeni powietrznej.

Nie bez znaczenia jest kwestia rozmieszczenia na Białorusi rosyjskiej taktycznej broni nuklearnej w postaci systemu raketowego Iskander oraz samolotów zdolnych do przenoszenia taktycznych głowic nuklearnych. Miejscem składowania ma być baza lotnicza w Lidzie położonej ok. 100 km od polskiej granicy. Dodatkowe zagrożenie wynika z dyslokacji na Białorusi oddziałów Grupy Wagnera, które mogą być wykorzystywane do różnego rodzaju prowokacji i sabotażu na obiekty infrastruktury krytycznej na granicy i w jej pobliżu (Nowak, 2023, s. 36).

Powyższym przykładom towarzyszyły inne prowokacyjne działania białoruskich służb granicznych wskazujące, że chodzi o wywołanie ludzkich tragedii na granicy oraz sprowokowanie incydentów z użyciem broni, by zademonstrować UE, że zaprzestanie polityki sankcyjnej i ustępstwa wobec Mińska mogą doprowadzić do zakończenia kryzysu.

WYMIAR INFORMACYJNY

Ogromny wpływ na efektywność działań hybrydowych ma płaszczyzna informacyjna, będąca niezauważalną ich częścią składową. Polega na przejmowaniu sfery mediów i szerzeniu dezinformacji. Jest działaniem zamierzonym i konsekwentnym o formule przekazu informacji fałszywych lub zmanipulowanych, mającym prowadzić jednakowo do przyjmowania propagandy wrogiej strony, jak i podważania przekazu atakowanej grupy, wywołać u odbiorcy określony efekt – złość, strach, nienawiść, dezorientację (Jabłoński, 2023). Działaniom powyższym towarzyszą operacje psychologiczne na portalach społecznościowych w postaci dużej ilości szumu informacyjnego (plotki, pogłoski, komentarze) mające na celu zmianę percepcji, postaw i zachowań wśród grup docelowych (Lange-Ionatamishvili, Svetoka, 2015, s. 105). Nadrzędnym celem dezinformacji jest osiągnięcie ustępstw politycznych, gospodarczych czy wywołanie destabilizacji społecznej. Areną zmagania staje się również cyberprzestrzeń, w której wykorzystywane są w dużej mierze fake newsy, teorie spiskowe, zmanipulowane filmy, memy, a uzupełnieniem są ataki hakerskie.

Od początku kryzysu migracyjnego białoruskie i rosyjskie media państwowe aktywnie uczestniczyły w szerokim wachlarzu działań dezinformacyjnych i propagandowych przeciwko krajom nadbałtyckim jako niewiarygodnych, stanowiących zagrożenie dla integralności i podmiotowości Białorusi, prowokujących zagrożenia w Europie. Inny przekaz koncentruje się na próbach kompromitacji służb granicznych, że służby te nie radzą sobie z kontrolą granicy oraz zachowują się w sposób niehumanitarny wobec uchodźców. Regularnie przekazywane są wiadomości o pobiciach oraz zgonach zatrzymanych migrantów, epatujące przy tym dramatyzmem sytuacji oraz krzywdami, jakich doznają oni z rąk służb granicznych.

Przykładem jest skoncentrowanie uwagi na migrantach koczujących na Białorusi przy granicy z Polską (Usnarz Górny). Prowokacja polegała na próbie wykreowania przekazu, że Polska nie chce przyjąć 30 afgańskich uchodźców, skazuje ich na nieludzkie cierpienia, torturuje itp. Władimir Putin i Aleksander Łukaszenka kilkakrotnie osobiście wyrażali swoje oburzenie brutalnością polskich funkcjonariuszy, wykazując jednocześnie głębokie zatroskanie o kobiety i dzieci na granicy. Celem tych działań było ośmieszenie kraju atakowanego

i sprowadzenie ataku do rzekomego strachu Polski przed garstką głodnych i zmarzniętych uchodźców, wytworzenie fałszywego obrazu sytuacji, w którym przebywający na granicy migranci mieli jakoby uciekać przed talibami z Afganistanu, ratując swoje życie, a następnie trafić w ręce bezdusznej polskiej Straży Granicznej. Miało to przede wszystkim służyć odwróceniu uwagi opinii publicznej od istoty problemu, tj. faktu sprowadzania tysięcy migrantów i kierowania ich na granicę unijną.

Dezercja polskiego żołnierza na Białoruś w grudniu 2021 r. została wykorzystana do kolejnego nasilenia działań informacyjnych wymierzonych w Polskę. W mediach pojawiły się wywiady z dezercerem, w których opisywał rzekomy mechanizm używania żołnierzy do masowego mordowania migrantów przedostających się na stronę polską. Rzeczniczka MSZ Rosji Maria Zacharowa domagała się wręcz międzynarodowego śledztwa w tej sprawie (Wawrzusiszyn, 2022, s. 45–65).

Białoruska propaganda usiłowała też zdyskontować dwie rozmowy, jakie z Aleksandrem Łukaszenką przeprowadziła kanclerz Angela Merkel. Brak reakcji ze strony innych państw zachodnich nie pozwolił jednak głosić tezy, że UE uznała Łukaszenkę za prezydenta.

Ważnym elementem walki informacyjnej było wykorzystanie przez Białoruś i Rosję mediów międzynarodowych (m.in. amerykańskich, brytyjskich, tureckich) do podważania pozycji Polski, Litwy i Łotwy (Dyner, 2022, s. 7). Celem tej kampanii było również oddziaływanie na społeczeństwa w innych państwach UE, np. w Niemczech, co miało na celu osłabianie wizerunku Polski, Litwy i Łotwy. Przekaz koncentrował się głównie na domniemanej brutalności służb granicznych, ofiarach wśród migrantów i złych decyzjach podejmowanych przez władze tych państw. Istotnym aspektem było też podkreślanie, że mimo intensywnych działań podejmowanych przez służby państw graniczących z Białorusią, duża część migrantów zdołała przedostać się do Niemiec. Miało to wywoływać poczucie, że państwa te nie radzą sobie z ochroną zewnętrznej granicy UE i spowodować dyskusję o wprowadzeniu czasowej kontroli na granicy niemiecko-polskiej. Tematem dyżurnym w mediach była również kwestia fizycznego zabezpieczenia granicy z krajami bałtyckimi. Sugerowano, że zapory stawiane na granicach miały przyczyniać się do śmierci wielu gatunków zwierząt oraz rozdzielania ich siedlisk (Gönczi, 2023).

W powyższe działania wpisuje się opublikowany 21 maja 2024 r. dekret, z którego wynika, że Rosja chce rewizji granic wód terytorialnych na Morzu Bałtyckim z Polską, Litwą i Finlandią. Autorzy dokumentu twierdzą, że chodzi o skorygowanie pomiarów dokonanych przy wytyczeniu tych granic w 1985 r., ponieważ obecne współrzędne geograficzne nie w pełni odpowiadają aktualnej sytuacji geograficznej. Takie działania Federacji Rosyjskiej są postrzegane jako celowa, ukierunkowana, eskalacyjna prowokacja mająca na celu zastraszenie sąsiednich państw i ich społeczeństw.

Innym, spektakularnym przykładem, będącym efektem planów budowy strefy buforowej wzdłuż polskiej granicy wschodniej, był rosyjski cyberatak (31.05.2024) na Polską Agencję Prasową z podaniem nieprawdziwych wiadomości o rzekomej mobilizacji w Polsce od 1 lipca 2024 r.

Chociaż wojna w Ukrainie poważnie zaangażowała zasoby Rosji, wciąż dysponuje ona znacznym potencjałem do prowadzenia działań sabotażowych i ataków w cyberprzestrzeni. Są one wymierzone również w funkcjonowanie zewnętrznej granicy unijnej, jej urządzenia elektroniczne, sieci przesyłowe, ruch pociągów w kolejowych przejściach granicznych oraz inne systemy infrastruktury krytycznej zarówno na lądzie, jak i na akwenach wodnych. Rosja finansuje też grupy hakerskie w państwach trzecich. Z raportu Agencji UE ds. Cyberbezpieczeństwa (ENISA) wynika, że najczęściej atakowana jest Polska (8% przypadków) i państwa bałtyckie (w sumie 14%) (Dyner, 2022).

WYMIAR EKONOMICZNY

Opisanym działaniom politycznym, wojskowym, informacyjnym (dezinformacyjnym) towarzyszy wymiar ekonomiczny, pociągający wymierne obciążenia budżetowe państw graniczących. Wywołany przez Rosję kryzys energetyczny doprowadził do gigantycznego wzrostu cen surowców i sporów w UE dotyczących strategii działania wobec niej. Rosja przekonuje, że przez lata była gwarantem niskich cen energii, a za ich obecny wzrost odpowiadają państwa unijne, które wycofały się z dotychczasowej współpracy. Rosnące ceny i wzrastającą inflację Rosja tłumaczy faktem udzielania Ukrainie pomocy wojskowej oraz zwiększaniem wydatków obronnych przez państwa członkowskie UE i NATO.

W wyniku kryzysu migracyjnego, a szczególnie po rozpoczęciu wojny rosyjsko-ukraińskiej, państwa sąsiadujące z Rosją i Białorusią zintensyfikowały działania na rzecz wzmocnienia systemów zabezpieczenia swoich granic, co skutkuje wysokimi kosztami finansowymi. W zabezpieczenie polskiej granicy państwowej wpisują się najpierw drutowe zasieki spiralne na odcinku ok. 113 km. Dodatkowo ustawiano płot w postaci słupów oraz pionowo nakładanych zasieków z ogrodzenia spiralnego na odcinku ok. 124 km. Budowano też posterunki obserwacyjno-ochronne. Wartość prac wyniosła ok. 200 mln zł. Techniczne zabezpieczenie granicy stanowi zapora z szacunkowym kosztem ok. 2 mld zł. Ta 206-kilometrowa zapora zastała wyposażona w 3 tys. kamer dziennie-nocnych i termowizyjnych, w 400 km kabli detekcyjnych oraz 11 kontenerów teletechnicznych. Koszt urządzeń wynosi 343 mln zł. (Wawrzusiszyn, 2022, s. 45–65). Powstaje też zapora elektroniczna obejmująca całą lądową granicę Polski z Rosją (199 km), z planowanym kosztem ponad 370 mln zł. Plany polskiego rządu przewidują dalsze wzmocnianie granicy wschodniej.

Litwa granicząca z Białorusią i obwodem królewieckim buduje fizyczną barierę z systemem monitoringu na całej granicy z Białorusią, czyli na długości 680 km. Łotwa, mając 282 km granicy z Rosją oraz 173 km z Białorusią, również realizuje projekty budowy ogrodzenia. Wraz z intensyfikacją zagrożeń deklaruje zakończenie robót do końca 2025 r. Estonia i Rosja dzielą granicę lądową o długości 294 km. Granicę tę Estończycy zabezpieczyli barierą fizyczną w postaci ogrodzenia z drutu kolczastego z system monitorowania. Zakończenie projektu planowane jest na 2025 r. Finlandia, mając najdłuższą unijną granicę z Rosją (ok. 1340 km), buduje 200-kilometrowe ogrodzenie na newralgicznych jej odcinkach. Ogrodzenie ma 3 m wysokości, zwieńczone jest drutem kolczastym i dodatkowo zainstalowanymi kamerami noktowizyjnymi, światłami i głośnikami. Zapora ma zostać ukończona do 2026 r. i kosztować ok. 380 mln euro (Bornio, Kuczyńska-Zonik, Szacawa, 2023; Roszak, 2024). Zgodnie z danymi Parlamentu Europejskiego w latach 2014–2022 łączna długość płotów granicznych na północno-wschodnim odcinku zewnętrznej granicy Unii Europejskiej wzrosła o 967 km (European Parliamentary Research Service, 2022).

Szeroki wachlarz rosyjsko-białoruskich działań hybrydowych spowodował wprowadzenie stanów nadzwyczajnych na części terytorium Polski,

Litwy i Łotwy. Sytuacja wymagała zwiększonej obecności sił i środków zabezpieczających obszary pogranicza. W ochronę polskiej granicy państwowej zaangażowano ok. 20 tys. mundurowych w tym: ok. 4 tys. funkcjonariuszy Straży Granicznej, ok. 14 tys. żołnierzy oraz ok. 2 tys. policjantów. Zabezpieczenie logistyczno-finansowe w postaci zakwaterowania i wyżywienia oraz delegowania służb wynosiło ponad 25 mln zł miesięcznie (Wawrzusiszyn, 2023, s. 195–215). Podobnie jak w Polsce, w ochronę granicy z Białorusią i Rosją zaangażowane zostały siły zbrojne pozostałych państw bałtyckich. Regularne siły zbrojne Litwy, Łotwy i Estonii dysponują jednak zbyt małymi zasobami kadrowo-materiałowymi, by na większą skalę wspierać Straż Graniczną i policję w ochronie granic. Oddelegowany litewski personel sił zbrojnych to żołnierze zawodowi i Ochotniczych Sił Obrony Narodowej wspierani paramilitarnym Związkiem Strzeleckim. Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego w pasie granicznym z Białorusią resort obrony podniósł poziom gotowości sił zbrojnych, by umożliwić szybszą dyslokację ich personelu w razie eskalacji kryzysu. Łotwa w mniejszym stopniu niż Polska i Litwa wykorzystuje siły zbrojne do zarządzania kryzysowego na granicy z Białorusią. Łotewską Straż Graniczną wspierają pododdziały wojsk obrony terytorialnej. Natomiast regularne siły zbrojne realizują intensywne ćwiczenia zgrywające będące demonstracją zdolności wsparcia wschodniej granicy. Estonia, niegranicząca z Białorusią i niedotknięta bezpośrednio kryzysem migracyjnym, zabezpiecza wschodnią granicę batalionem inżynieryjnym oraz wojskami obrony terytorialnej. Wspiera również bałtyckich sąsiadów i Polskę siłami policyjnymi i wojskowymi oraz przygotowuje się na możliwość wystąpienia presji migracyjnej na granicy estońsko-rosyjskiej (Szymański, 2021).

Istniejące zagrożenia na wschodniej granicy UE i NATO zmuszają państwa graniczące do ponoszenia olbrzymich kosztów jej zintensyfikowanej ochrony i obrony, co niewątpliwie wpływa także na poziom życia społeczeństw.

KONKLUZJE

Główne źródło zagrożeń na wschodniej granicy UE i NATO implikuje wielowymiarowa presja migracyjna i projekcja siły militarnej przez Rosję i Białoruś. Agresorzy, bezpośrednio lub pośrednio zaangażowani w wojnę w Ukrainie, realizują swoje cele relatywnie niskim kosztem, czyli głównie poprzez działania hybrydowe. Należy przyjąć, że nadal będą instrumentalizować ruchy migracyjne oraz podsycać nastroje antyimigranckie i antyuchodźcze, przeprowadzać ćwiczenia wojskowe i niezapowiedziane sprawdziany gotowości bojowej w pobliżu unijnej, natowskiej granicy i prowokować incydenty w różnej postaci. Tego rodzaju działaniom towarzyszyć będzie dezinformacja – tania i skuteczne narzędzie, które niesie potężne zagrożenie dla stabilności i zaufania społecznego. Dlatego też należy skutecznie budować odporność na tego rodzaju zagrożenia, wdrażać adekwatne strategie, które wzmocnią mechanizmy kolektywnej obrony.

Przedstawiona charakterystyka współczesnego środowiska bezpieczeństwa europejskiego uzasadnia potrzebę dalszych badań nad działaniami hybrydowymi, które – stosowane przez podmioty państwowe bądź organizacje niepaństwowe – w swoim wymiarze stanowią realne zagrożenie dla bezpieczeństwa w Europie i na świecie.

REFERENCES

- Balan, S-C. (2016). Hybrid war – Old but New (what is new and what is not). *International Scientific Conference Strategies XXI*, 1, 319.
- Balcerowicz, B. (2004). *Konflikty zbrojne i wojny w zmieniającym się środowisku bezpieczeństwa*. Warszawa: AON.
- Bornio, J., Kuczyńska-Zonik, A., Szacawa, D. (2023). Infrastruktura graniczna na północno-wschodnim odcinku Unii Europejskiej: Finlandia, Estonia, Łotwa. *Komentarze IEŚ*, 950(198).
- Bryjka, F. & Legucka, A. (2021). Russian and Belarusian Disinformation and Propaganda in the Context of the Polish-Belarusian Border Crisis. *Biuletyn PISM*.
- Chochowski, K., (2021). Kryzys na granicy polsko-białoruskiej jako przejaw wojny hybrydowej. *Aspekty administracyjnoprawne. Roczniki Nauk Społecznych*, 1 3(4 9), 4, 81–99.
- Clark, M. & Barros, G. *Russia's Zapad-2021 Exercise*. Pobrano z z <https://www.understandingwar.org/backgroundunder/russia%E2%80%99s-zapad-2021-exercise> (dostęp: 12.01.2024).
- Cordesman, A.H. (2003). *The Iraq War: Strategy, Tactics, and Military Lessons*. Praeger.
- Deczyński, M., Elak, L. (2020). *Rosyjska sztuka operacyjna w zarysie*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona.
- Dyner, A.M. (2021). Zapad 2021 – kompleksowe ćwiczenia wymierzone w państwa NATO. *Biuletyn PISM*, 166, 2.
- Dyner, A.M. (2022). Działania hybrydowe Rosji przeciw państwom NATO i UE, *Biuletyn PISM*, 183(2602).
- Dyner, A.M. (2022). Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych. *Biuletyn PISM*, 2(110), 6.
- Działania hybrydowe Rosji i Białorusi. Nowe zagrożenie XXI wieku*. Pobrano z z https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/dzialania-hybrydowe-rosji-i-bialorusi-nowe-zagrozenie-xxi-wieku/ (dostęp: 15.01.2024).
- European Parliamentary Research Service, październik 2022. Pobrano z <https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/> (dostęp: 13.01.2024).
- Galeotti, M. (2019). *The Russo-Ukrainian War: A Case Study in Non-Linear Warfare*. In *Non-Linear Warfare*, 45–64. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, Cham.
- Gönczi, R. (2023). *Dezinformacja jako oręż wojny hybrydowej na granicy z Białorusią*. Pobrano z <https://warsawinstitute.org/pl/dezionformacja-jako-orez-wojny-hybrydowej-na-granicy-z-bialorusia/> (dostęp: 5.02.2024).
- Gruszczak, A. (2011). *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*. W: W. Sokoła, B. Zapała (red.) *Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*. Warszawa: BBN.
- Hoffman, F.G. (2007). *Conflicts in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy studies.

- Iancu, N. (red.) (2016). *Countering Hybrid Threats: Lessons Learned from Ukraine*. Amsterdam–Berlin–Washington: IOS Press.
- Jabłoński, M. (2023). *Rosyjska wojna hybrydowa. Czy jest groźna dla Polski?* Pobrano z <https://geekweek.interia.pl/bezpieczenstwo/news-rosyjska-wojna-hybrydowa-czy-jest-grozna-dla-polski,nId,6939468> (dostęp: 20.01.2024).
- Jakubczak, W. (2022). Globalna skala wykorzystania działań hybrydowych przez federację rosyjską. *Zeszyty Naukowe Pro Publico Bono*, 1(1), 99.
- Johnson, R. (2018). Hybrid warfare and its countermeasures: A critique of the literature. *Small Wars & Insurgencies*, 29(1), 141–163.
- Kraj, K. (2012). Wojny asymetryczne czy miatieżewojna Jewgienija Messnera zagrożeniem dla bezpieczeństwa w XXI wieku. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 3, 33–39.
- Krzak, A. (2019). Rosyjskie rozwinięcia teorii *małej wojny*. Wymiar historyczny i współczesny. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 4, 190–191.
- Ksenofont. (1967). Wspomnienia o Sokratesie. W: *Pisma sokratyczne*. Warszawa: PWN.
- Lange-Ionatamishvili, E., Svetoka, S. (2015). Strategic Communications and Social Media in the Russia Ukraine Conflict. W: *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*. Chapter 12 in Kenneth Geers (red.), *Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine*, NATO CCD COE Publication, 105, Tallin.
- Mahajan, K. (2022). *Russia's hybrid warfare strategy: From Crimea to Ukraine*. Pobrano z <https://www.orfonline.org/expert-speak/russias-hybrid-warfare-strategy/> (dostęp: 13.09.2023).
- Mahnken, T.G. (2009). Teoria strategii. W: J. Baylis, J.J. Wirtz, C. Gray, E. Cohen (red.), *Strategia we współczesnym świecie*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Mascareñas, B.G. & Garcés, B. (2022). *The instrumentalization of Migration*. CIDOB Report, sierpień 2022.
- Miessnier, J.E. (2004). Wsiemirna miatieżewojna. *Żukowskij-Moskwa*, 136, 214–220.
- Miessnier, J.E. (2005). *Хочешь мира, победи мятежевойну. Творческое наследие Е.Э. Месснера*. Moskwa: Русский путь, 90–91.
- Monaghan, A. (2019). The War in Russia's Hybrid Warfare. *Prism*, 8, 2, 104–120.
- Murray, W. & Mansoor, P.R. (2012). *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nemeth W.J. (2002). *Future war and Chechnya: A case for hybrid warfare*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School.
- Nowak M. (2023). Wzmacnianie bezpieczeństwa militarnego Polski na ścianie wschodniej. *Zeszyty Naukowe Pro Publico Bono*, 1(1), 36.
- O'Reilly, B. & Dugard, M. (2022). *Killing the Killers: The Secret War Against Terrorists*. Macmillan Audio: St. Martin's Press.
- Ochmann, P., Wojas, J. (2018). Wojna hybrydowa jako przykład umiędzynarodowionego konfliktu wewnętrznego. *Studia Prawa Publicznego*, 2(22), 103.

- OSW: *Hybrydowe działania na granicach UE z Białorusią ma zielone światło z Kremla*. Pobrano z https://forsal.pl/swiat/rosja/artykuly/8300978,osw-hybrydowe-dzialania-na-granicach-ue-z-bialorusia-ma-zielone-swiatlo-z-kremla.html#google_vignette (dostęp: 10.03. 2024).
- Paszewski, T. (2016). Wojna hybrydowa, atak z zaskoczenia i wojna ograniczona a zagrożenia militarne ze strony Rosji. *Mysł Ekonomiczna i Polityczna*, 4(55), 258–282.
- Peters, R. (2009). Hybrid threats: reconceptualizing the evolving character of modern conflict. *Strategic Forum*, 240, 5.
- Piotrowski, M.A. (2015). Konflikt nigdy nie jest prosty: amerykańska teoria i doktryna wojen oraz przeciwników hybrydowych. *Sprawy Międzynarodowe*, 2, 7–38.
- Polyakova, A., Boulègue, M., Zarembo, K., Solodkyy S., Stoicescu K., Chatterje-Doodly P.N., Jonsson O. (2021). The Evolution of Russian Hybrid Warfare: Conclusion. *Center for European, Policy Analysis*, 2–6.
- Roszak, M. (2024). *Baltowie zabezpieczą swoje granice. Strefa obrony przed Rosją i Białorusią*. Pobrano z <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/9407548,baltowie-zabezpiecza-swoje-granice-strefa-obrony-przed-rosja-i-bialor.html> (dostęp: 15.04. 2024).
- Rust, W.J. (2016). *Eisenhower and Cambodia: Diplomacy, Covert Action and the Origins of the Second Indochina War*. Lexington: University of Kentucky Press.
- Sabak, Z. (2012). *Strategia. Ewolucja paradygmatu. Konkluzja na XXI wiek*. Warszawa: AON.
- Sari, A. (2023). Instrumentalized migration and the Belarus crisis: Strategies of legal coercion. *The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats*, 14–29.
- Skoneczny, Ł. (2015). Wojna hybrydowa – wyzwanie przyszłości? Wybrane zagadnienia. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego (Wydanie specjalne)*, 39–50 .
- Smith, M.E. (2016). Hybrid warfare and its implications for defense and security policies. *European View*, 15(2), 223–234.
- State Border Committee of the Republic of Belarus Information Portal: News. Pobrano z <https://gpk.gov.by/en/news/> (dostęp: 13.09.2023).
- Sun Tsu. (2004). *Sztuka wojny*. Gliwice: Wydawnictwo Helio.
- Sykulski, L. (2015). *Rosyjska koncepcja wojen buntowniczych Jewgienija Messnera*. *Przegląd Geopolityczny*, 11, 103–112.
- Wasiuta, O., Wasiuta, S. (2017). *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*. Kraków: Arkana Historii.
- Wawrzusiszyn, A. (2015). *Bezpieczeństwo. Strategia. System. Teoria i praktyka w zarysie*. Warszawa: Difin.
- Wawrzusiszyn, A. (2022). Kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej i jego wpływ na bezpieczeństwo Polski. *Nowa Polityka Wschodnia*, 2(33), 45–65.
- Wawrzusiszyn, A. (2022). Neoimperializm w polityce bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. *Cybersecurity and Law*, 2(8), 265–277.
- Wawrzusiszyn, A. (2023). Bezpieczeństwo wschodniej granicy Polski wobec współczesnych zagrożeń transgranicznych. *Nowa Polityka Wschodnia*, 3(38), 195–215.

- Wyszczelski, L. (2009). *Teorie wojenne i ich twórcy na przestrzeni dziejów*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Бартош, А.А. (2018). *Конфликты XXI века. Гибридная война и цветная революция*. Москва: Горячая линия, Телеком.
- Горбулін, В.П. (red.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт, Національний інститут т стратегічних досліджень*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.
- Гродненський, М. (2004). Четвёртая Мировая: США в войне за мировое господство. Минск: Издательство Ильин.
- Иншаков, С.М. (2018). *Гибридная война в системе военных угроз национальной безопасности*. Москва: Русайнс.
- Магда, Є. (2015). *Гібридна війна: вижити і перемогти*. Харків: Vivat Publishing.
- Панарин, И.Н. (2006). Информационная война и геополитика. Москва: Издательство Поколение.
- Петухов, Ю. (2004). Четвёртая Мировая. Вторжение. Хроника оккупации Восточного полушария. Москва: Издательство *Метагалактика*.
- Филатов, В.И. (2006). Война: сводки с фронтов иудейской империи. Москва: Издательство Алгоритм.
- Шершнеv, Л. (2005). Четвёртая мировая война и её исторические особенности. Москва: МОФ. *Фонд национальной и международной безопасности*.

ENDNOTES

- [1] Mit rosyjskich wojen hybrydowych skutecznie obala Michał Wojnowski w swoich artykułach: M. Wojnowski, *Koncepcja wojny nowej generacji w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 2015, nr 13; idem, *Mit wojny hybrydowej. Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX–XXI wieku*, *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 2015, wydanie specjalne: Wojna hybrydowa; idem, *Zarządzanie refleksyjne jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w.*, *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 2015, nr 12.